

BUKET UZUNER

Hosszú Fehér Felhő – Gallipoli

1915. augusztus 10.,
Gallipoli

Kedves, valaha boldog családom!

Gallipoli poklából üdvözöllek mindnyájatokat!

A rossz hírek bizonyára eljutottak hozzátok, és tudjátok, hogy milyen helyzetbe kerültünk. A hír azonban legfeljebb a pusztá eredményt közli, és nem szerepel benne mindaz, amit át kell élni az eredményhez. Így aztán a Gallipolitól felétek induló hírek szárazon, ostobán és értelmetlenül érkeznek meg hozzátok. A hír csak szemét. A híreket csak az ostobák hallgatják, mert a belsejük üres. Ne higgyetek a híreknek. Csak a halottak és sebesültek számát tartalmazza, csak értelmetlen számokat.

Nem akartam ezt a levelet megírni. Azt sem tudom, hogy akarok-e egyáltalán valakivel beszélni, vagy emberi arcot látni. Azt hiszem, már semmit sem akarok. Persze nem kellene ennyire pesszimistának lennem. Ha eltekintünk a hulla-, vér- és csatornaszagtól, a légy-, bolha- és vérhasproblémáktól, a kizárólagos konzervevéstől, az egyiptomi sivatagokénál is fullasztóbb hőségtől és szomjúságtól, a szűk helyekre való beszorítottság érzésétől és a monotóniától, Gallipoli tulajdonképpen szép hely. Partraszállásunk helye normális körülmények között kellemes strand lehet. Normális körülmények! Mi a saját nevünket adtuk ennek a partszakasznak, és ezzel megváltoztattuk a normális körülményeket. Bizonyára volt török neve is, de mi elneveztük ANZAC-öbölnek. Keri szavai jutottak erről eszembe, aki így szólt: „Volt ennek neve azelőtt is, hogy ti Új-Zélandnak kereszteltétek: Aotearoa¹, azaz Hosszú Fehér Felhő, mert egy hosszú fehér felhőre hasonlít.” Így mondta nekem Keri.

Ne törődjete az azzal, hogy pokolnak neveztem. Ne is törődjete velem. Igazán szép hely. Mielőtt mindent ellepett volna a por, sok-sok olajfa volt itt, nevető, piros pipacsok, a félszigetet vörösre festő alko-

nyok szívfájdító szépsége, meg a csalogányok... Nem csoda, Istenem, hogy még mindig látom ezeket? Ha van még a lelkemnek olyan darabkája, amely nem törött teljesen össze, az a csalogányoknak köszönhető. Mintha azon fáradoznának, hogy életben maradjanak, és ne legyen pusztá szám belőlem...

Lehetetlen leírni, milyen mesteri muzsikások Gallipoli csalogányai. Tolluk olyan halvány, hogy észre sem lehet venni őket, csak ha énekelnek, de ha megszólalnak, vonzóbbak az összes tarka tollú madárnál. Hajnalban – ha nem dörögnek az ágyúk, és nem ropognak a puskák, és ritka szerencsémre még aludni is tudtam – az ő hangjukra ébredek. Gyönyörűen dalolnak. Néha kételkedem is, hogy madarak-e a gallipoli csalogányok, és arra gondolok, hogy fuvolásokat hallok, akiknek a szíve a távoli kedves után sajog. E csodálatos siratók szerzői maguk a fuvolaművészek. Van közöttük egy, akinek az éneke egy nagy igazságtalanságról panaszkodik, a szerelem és az élet ellen elkövetett igazságtalanságról. Mi más ellen lehet egyáltalán még igazságtalanságot elkövetni?! Ennek a csalogánynak a hangja különbözik az összes többiétől. Én legalábbis megismerem. Igen, én őt már ismerem, ami bizony furcsa és egyben elszomorító is. Meg tudok különböztetni egy csalogányt, aki csak egynek tekinthet a bizonyára gyűlölt katonák közül, akik az ő boldog, békés félszigetükön pokollá tették az életet. TNA-nak,² vagyis ANZAC-csalogánynak neveztem el. Hogy miért? Nem is tudom. Csak mi adunk mindennek nevet, ahová csak megyünk, vagy amit látunk, csak mi hiszük, hogy mi visszük magunkkal a civilizációt, vagy más népek is ebben a betegségben szenvednek? Ezt sem tudom. De esküszöm, én nem azért adtam nevet a csalogánynak, mert ki akarnám sajátítani. Csak mert a magányom társául választottam.

Néha olyan, mintha randevút beszéltünk volna meg. Hajnalonként fölmegegyek a csúcsra, ahol a társival énekelni szokott, és ha ott van, meg is találom a fák között. Tényleg őt találom meg, vagy mindig más csalogányt hallgatok? Mindenesetre nézem őt. Talán ő is ismer már. Lehetséges ez? Vagy megőrültem? Végül is csak egy vagyok a sok ezer katona közül. Tessék, egy szám megint...

Ő csak egy madár. De micsoda madár! Többször, figyelmesen meghallgattam, és majdnem húsz különféle hangját tudtam megszámolni. Van más madár,

Részlet a szerző regényéből, amelyet kiadónk az idei Nemzetközi Könyvfesztiválra jelentet meg. A könyv kiadását a Török Kulturális és Turisztikai Minisztérium fordítási programja (TEDA) támogatta.

1 Gallipoli

2 The Nightingale of ANZAC

amelyiknek ily sokféle a hangja? A madarak számomra eddig elsősorban az új-zélandi tarka papagáj-féléket és a kedves kiviket jelentették, de Gallipoli csalóányai egészen mások, az én TNÁ-m pedig egészen különleges. Amikor ő szól, vagyis szívbe markolóan dalol, könnyek szöknek a szemembe, ami hónapok óta, még amikor nagyon szerettem volna, sem sikerült. Szavakkal nem lehet leírni, milyen hálás vagyok, amiért megkönnyebbülök az arcomon lecsorduló sós cseppektől. Érzéketlenné vált lelkem, amely itt hónapok óta olyan szörnyű barbárság része és tanúja, amelynek brutalitását a történelem képtelen lesz leírni, csak a TNA csodálatos dalára képes a keménységéből engedni. Neki köszönhetem, hogy újra embernek érzem magam, és örülök, hogy sírni tudok. Most értettem meg, hogy a sírni tudás áldás, az elérzékenyülés emberségünk jele. Hogy ez szerencse vagy szerencsétlenség? Ezt sem tudom.

És a naplementék... Ha éppen nem gyilkol a török, kiülünk egy elfoglalt csúcsra, és nézzük a fenséges naplementét. Szomorúan gondolunk arra, hogy az Égei-tengerbe bukó Nap nemrég emelkedett ki a Csendes-óceánból, hogy Új-Zélandon új napot világítson meg. Ugyanabban a világban, ugyanazt a Napot más körülmények között nézni! A tudás néha bizony elszomorítja az embert. De a fájdalmat is csak rövid ideig érzem, aztán megint érzéketlenné válok. Képes vagyok órákon át semmit sem érezni, csak nézek, bújok, tüzelek, szuronyt tűzök, ellenséget ölök, tetvészkedem, az ételül adott száraz kekszet vagy száraz húst rágom; ha alkalom adódik, lefekszem, és ha tudok, alszom. Csak egy ANZAC-katona vagyok – ennyi maradt Alistair John Taylorból. Már csak egy szám vagyok, egy élő szám, és szám leszek akkor is, ha meghalok. „A hazáért hősi halált halt” halott. „A hazáért” és „hősi”... Ugyan! Erőszakkal senkiből nem lehet hőst csinálni. Ami meg a hazát illeti... Ez itt a törökök hazája, és ez a háború nem a mi háborúnk. Mi – ahogy az angolok gögösen a szemünkbe mondják – csak „kalandvagyó fiúk” vagyunk. Az igazi hősök a törökök. Miként Egyiptomban Abdülnek neveztünk minden arabot, eleinte rajtuk is köszörültük a nyelvünket, de most már látjuk, hogy a „Johnny Turk”-nak elkeresztelt törökök milyen nehéz körülmények között próbálnak minket feltartóztatni. Ők azok, akik a hazáért halnak hősi halált.

A múlt héten láttunk először közelről élő törököket, amikor mindkét fél tüzszünetet hirdetett, hogy eltemethessük a holtakat. A tüzszünet a rugbymeccsek

közben tartott szünetekhez hasonlóan olyan volt, akár egy tragikus tréfa. A törökök nem néztek ki olyan vadaknak, amilyenek nekünk leírták őket. Fiala emberek ők is, a szemükben aggodalom és bánat, éppolyan fáradtak és csüggedtek, mint mi, bizonyára ők is aggódó családtagokat, idős szülőket, feleséget vagy kedvest hagytak otthon, ők is véreznek és szenvednek, ha megsebesülnek, őket is fiatal életük ábrándjai közül szakítja ki a halál. A törökök is emberek. Sokan szívós parasztembernek látszanak, fejükön „Enver-kalap”-nak nevezett furcsa, háromszögletű fejfedőt viselnek. Angolul tudóval nem találkoztunk, de akadtak köztük, akik valamennyit értettek franciául. „Jonny” – mondták ránk mosolyogva. Két török cigarettával kínált, én meg húskonzervet akartam nekik adni, de nem fogadták el. Egyiptomban megtanultuk, hogy a muszlimok nem esznek disznóhúst. Mondtam, hogy marhahús, de nem értették. Erre szarvat formáltam az ujjaimmal a fejemen, és bögttem, mint egy ökör. „Englis mit” – mondták nevetve. Angol hús. „Én új-zélandi vagyok, nem angol” – magyaráztam. Megint nevettek. Én is nevettem. Körülöttünk mindenféle halottakkal, egymás ellenségei vagyunk, és együtt nevetgélünk. Soha nem éltem még át ennél ostobábbat, értelmetlenebbet és tragikusabbat, és akkor ott megesküdtem, hogy nem is fogok.

„Te no inglis?” – kérdezte az egyik török csodálkozva. „Nem vagyok angol” – ismételt meg. „I - am - a - New - Zea - lan - der” – szótagoltam, mintha így könnyebben megértené. „Aha, zélandi” – mondta a török, de nem vagyok biztos abban, hogy megértett. „Én török” – mondta, mire megfogtam a felém nyújtott kezét, és azt mondtam: „I am Johnny Turk”. Kezét fogtunk azon a gallipoli dombon, ahol a legvéresebb összecsapások folytak. Erős kezével bizalommal szorította meg az enyémet. Hogy lehetne ezután az ellenségem? Miért lettem én az ő ellensége? Az ellenség ott török barátta vált.

Miközben a tőle kapott cigarettát szívtam, szerettem volna valami barátságos dolgot mondani. „A harcok után talán együtt fogunk majd Konstantinápolyban kávézni.” Alighogy kimondtam, éreztem, hogy baklövést követtem el. Lehajtott fejjel kértem bocsánatot. A török szomorúan mosolygott. Angolul nem tudott, de megérthette, hogy miért emlitem Konstantinápolyt.

Azután temetni kezdtünk. Micsoda istenverte munka! Felpuffadt, megfeketedett, szétszaggatott testek heverték szerteszét. Az élők egyetlen vágya a hányás, egyetlen érzése a fájdalom. Akkor egyetlen ANZAC-

katonában, egyetlen törökben sem volt harag vagy bosszúvágy, csak a végtelen szomorúság. A hullaszagtól mindannyiunknak hányingere támadt, sokan hánytak is. Láttam egy felében kettészakadt török katonát. Ezt a látványt, amíg élek, nem fogom elfelejteni. A törökök mellett volt két német és egy török doktor is, aztán néhány török tiszt is odajött. Udvarias úriemberek, franciául és németül is beszélnek. Az egyik magas, szőke, kékszemű, határozott tekintetű tiszt körül nyüzsgő katonák láthatólag igen sokra becsülik parancsnokukat. Figyelmesen végignézt rajtunk, aztán biccentett, és franciául köszöntött bennünket. A török tiszték igen figyelmesen bántak a vörös félholdas vagy fehér zászlós katonákkal. Maradt bármi is megcáfolatlanul, amit eddig a törökökről hallottunk? A tűzszünet után hogyan fogunk harcolni ellenük?

Másnap azonban úgy folytattuk, mintha mi sem történt volna. Támadtunk, öltünk, tüzeltünk, tüzeltek ránk, és öltek bennünket. Mintha rabszolgák lettünk volna, és uraink parancsára folyt volna az öldöklés. A katonának nincs akarata. Bár önként jelentkezünk a harcra, akaratainkat átengedjük a parancsnokainknak. Kitartottunk, hogy a szűk lövészárkokban a tetvek és a hőség marta testünknek még egy kis életet nyerjünk. Esküszöm, ha az új-zélandi anyák meglátják a lövészárkokban pusztulni a fiaikat, a harc azonnal véget érne! Abban a pillanatban! De mi csak számok voltunk, akiknek meg kell halniuk azért, hogy hősöknek neveztessenek. Az a legrosszabb, hogy ez a harc az életen kívül a reményt is elvette az emberektől. Rájöttem, hogy nem fog addig véget érni, míg el nem veszünk az utolsó szálig. Nincs menekvés. Vagyis a halál az egyetlen menekvés.

Ha kiderült, hogy jogtalanul és sikertelen harcolunk, akkor miért nem vonulunk vissza? Miért nem mondjuk a törököknek: „Bocsáss meg, Johnny Turk, félreismertünk téged, meg ennek a harcnak a célját.” Miért nem megyünk haza? De mit is mondtam? Haza? Ostobaság! Persze, a háború ostobává teszi az embert. Mi lenne, ha hazatérnénk? Mintha Új-Zéland visszafogadna! Hogyan térhetnének vissza a normális életbe azok, akik ebben a tébolyban részt vettek, akik látták a társaik testét szétszakadni, akik számára mindennapivá vált a halál? Mi közös lehet a normális emberekben, akik ennyi szörnyűséget még csak elképzelni sem tudnak, és bennünk, akik az Égei-tengernél elveszítettük álmainkat, kezünket, lábunkat, barátainkat, rokonainkat és ártatlanságunkat?

Milyen közös életünk lehetne? Nem hiszem, hogy lehetséges volna. Nem hiszek én már semmiben, mert láttam a hazugságot, a kétszínűséget és a halált.

Tudom, hogy akkor sem élhetnék békében és boldogan, ha épségben hazatérnék. Abban sem vagyok biztos, hogy a vértől és erőszaktól megkeményedett lélekkel embernek számítok-e. Hogyan illeszkedhetnék be abba a környezetbe, a gazdaságba, ahol valaha naivan, vidáman, remények között éltem? Eszembe sem jut. Nem, még gondolni sem tudok rá. El sem tudom képzelni azt a rakoncátlan, vidám, lányokkal tréfálgató, családszerető, egy asztalosműhelyről és saját családról álmodozó Alistair John Taylort, amint Wellington utcáin sétál, vagy lóra ül apánk gazdaságában. Ahogy az emberben elhalványul egy rég meghalt szerettének a képe, úgy felejtettem el én a régi éneket. Önmagam. Nem vagyok való már semmire. Nem térhetek haza. Nem volna hozzá bátorságom.

Bárhogy csűröm-csavarom, csak rá kell térnem a legfájóbbra. Nem hallgathatom el, bár a hír valószínűleg már elért hozzátok. Willről. Nem szenvedett. Pár percig tartott az egész. Mellettem volt. Gyorsan eltemettük, illetve mások ásták el, én csak néztem. Mintha a végén bekövetkezett volna, amire már hónapok óta vártam. Bizonyára megkaptátok azt a levelet, amelyet a halott katonák családjának küldenek. Fiuk, William Andrew Taylor hősi halált halt a hazáért, a szabadságért és a győzelemért. Ezt a szabványlevelet őrizhetitek Will helyett. Ezerszámra küldik naponta a családoknak az ilyen leveleket. Will már csak egy halott szám; akár a többi ANZAC- és angol katoná; egy fakeszt alatt alszik Gallipoliban. Örökre.

Másnap Russelre került a sor. Nem halt meg. Még rosszabbul járt: elveszítette mindkét lábát. Ifjú rokkantként hazaküldték. Soha nem fog lábra állni.

Elment mindkettő egymás után. Nincsenek többé. A lövészárkokba azonban azonnal újakat hoztak helyettük. Most ki van soron? Talán én. De amikor megláttam az új katonát Will helyén, elhatároztam, hogy nem fogok meghalni ebben a háborúban! Ebben a háborúban nem vagyok hajlandó meghalni! Ez nem az én háborúm! De élni sem akarok már. Istenem, bocsáss meg nekem. Nem akarok sem élni, se meghalni immár...

Drága szüleim, egyetlen Helenem és kis Stuartom, ne búsuljatok, ha nem kaptok több levelet tőlem, és ha a harcok után a síromat sem találjátok. Tudnotok kell, hogy nem haltam meg. Mindent visszautasítok, amit eddig tanítottak nekem. Az itteni csalóányokra,

olajfákra, és az ijesztően fölém magasodó oroszlán-fejű Szfinx-sziklára esküszöm, hogy nem fogok meghalni ebben a háborúban. Nem azért írom mindezeket, hogy ne szomorkodjatok, ha nem kaptok tőlem levelet, sem azért, mintha megőrültem volna – egyszerűen azért, mert elszánt vagyok.

Mindnyájatokat szeretem.

Mondjátok meg Kerinek, hogy mindig szeretni fogom.

Örökké a ti fiatok, *Alistair John Taylor,*
Gallipoli, 1915.

*

1915. augusztus 12., csütörtök,
Çanakkale
19. levél

Drága, igen tisztelt Édesanyám és kedves Salih testvérem!

Megkaptam az áldott kezével írt levelét. Bocsánatot kérek, de csak most tudok válaszolni. Ne aggódjon, az északi çanakkalei fronton vagyok, épen és egészségesen. Kora reggel van, de a levegő már most nagyon meleg. Az utóbbi időben nemhogy levélírássra, de a leg-
elemibb szükségletekre is alig találunk időt. A Véreszikla elfoglalása után a conkbayirri offenzíva és az anafartalari ütközet változatlan hevességgel folyik. Igen nehéz körülmények között, rendkívül elfoglaltak vagyunk. Vagy megmentjük a hazát, vagy eltaposnak bennünket az ellenség csizmái. Mindannyiunkat. Az a baj, hogy a haza megmentése értelmében ölnünk és halnunk kell. Fia, aki az áldozati ünnepre levágott állatokat sajnálta, a haza és a szabadság nevében részvét nélkül megöl, szuronnal átdöf, vagy késsel levág mindenkit, aki ellenséges uniformist visel. A háború véres valóság, Édesanyám; kemény és könyörtelen leckét ad nekünk. Itt alaposan megtanuljuk, hogy ha mi nem vágjuk el a torkukat, ők vágják el a mienket. Ráadásul a saját országunkban.

Az „Allah! Allah!” és „Hurrá! Hurrá!” kiáltásoktól visszhangzó csatatereken akkora a zűrzavar, mintha eljött volna a végítélet napja. Mintha mindkét fél meg akarná semmisíteni az ellenség nevezetű fenevadat. Van más lehetőségünk? Úgy tűnik, hogy az marad életben, aki megöli a másikat. Mégsem vagyunk egyforma helyzetben. A miénk annyival súlyosabb, hogy nekünk nemcsak az életünket, hanem a hazánkat és szabadságunkat is a megsemmisülés veszélye fenyegeti. A tűz, vér és izzadság, hőség, füst és pára, meg

a halál terjengő szaga miatt állandóan fáj a fejem. A hőség még az ellenséget is visszafogottabbá teszi. Mindent összevéve nem öröme ad okot, inkább csodálatra méltó, ha az ember a fronton életben marad. Élek, de tiszta tudatom és az állandó fejfájás szinte az örületbe kerget. Bár elveszíteném – legalább egy pillanatra – az állandóan résen álló tudatomat, de éber, amikor alszom és amikor fent vagyok, ha ölök, vagy ha majdnem megölnek, amikor társaim meghalnak, és a rövid, nyugodt percekben is. Állandóan figyelő, tiszta tudattal nagyon fárasztó élni. Egyetlen csoda tartja életben vérző szívem, mindent ellenőrző tudatom és a gyötrő fejfájás ellenére: a remény fénysugara, amely a testi szenvedések, a nélkülözés és a hazavagyakozás közepette is melegíti bensőmet. A szabadság, a szabadság és függetlenség reménye ez a fény, amely fényesebb a hazáért meghalni kész törökök szemében, mint a Nap. E nélkül egy óráig sem volnánk képesek ellenállni a nagyvilág hadseregének, hiszen ágyúja, puskája, felszerelése, gyógyszere és élelme is több és jobb, mint a miénk. Azt kérdezi édesanyám, hogy a nehéz körülmények közepette hogyan tudjuk megőrizni a reményt? Ez az igazságtalanság, a szegénység, a zsarnokság és a megszállás ellen küzdő emberek csodája. Az igazságtalanságokkal szembeni eltökéltség teszi képessé lelkemet a nehéz körülmények elviselésére. A remény, hogy igazunk van. Egy szabad és jómódú Törökország képe lebeg a szemem előtt. Nem túlzok. Itt nincs helye a nagy szavaknak, hiszen itt minden túlságosan is valóságos.

Furcsa, hogy mik jutnak itt az eszembe... Emlekszik, ugye, hogy el sem tudtunk képzelni szebbet Isztambul egénél, és amikor három esztendeje európai utazásunk során összehasonlítottuk Párizs, Nizza és Bécs egét Isztambuléval, ez utóbbit találtuk a legszebbnek. Micsoda szerencsétlenség, Édesanyám, hogy csak rosszról tudok írni az Isztambuléval vetekedő tiszta-kék çanakkalei égbolt alatt...

Néhány napja az ellenség heves támadást indított a most már csak Véres-szirtnek nevezett hely ellen, majd hullámokban partra szálltak Conkbayirnál és Anafartalarnál is. A három napos ágyúzások teljesen szétzúzták az állásainkat. Reszketett a föld és az ég, mindent elborított a vér. Soha nem éltem még át ilyen örjítő, véres napokat. Soha életemben nem fogom elfelejteni az 1915-ös çanakkalei véres nyarat, ha a végső győzelem után visszatérhetek Isztambulba. Higgycs el, Édesanyám, hogy itt nem a halál az ijesztő. Ha az van megírva a sors könyvében, akkor meghalunk a hazá-

ért. Ebben parancsnok és sorkatona, minden török egyetért, hiszen nem mi kezdtük a háborút, és itt a hazánkat védjük. És higgye el, hogy mi fogunk győzni. De vajon nem fogunk a szégyenbe belehalni, ha a németek, akiknek alárendeltük a seregünket, a győzelmünket német győzelemnek fogják kikiáltani, és a történelemkönyvek Çanakkaléről mint német gőzelemről fognak írni? Látszólag Enver Paşa a főparancsnokunk, de az igazi irányító a jóindulatú Liman (von Sanders Paşa), akiről eddig még nem hallottunk semmi rosszat.

Azt írtam, hogy itt senki nem fél a haláltól. Ne mondja, Anyácskám, hogy ilyen nincs. Talán elszibadt bennünk a félelem, amióta a halál mindennaposá vált számunkra, mert egészen másképp látjuk, mint civil korunkban. A legnehezebb – még ha ellenség is az – haldoklót látni, fájdalmas kiáltásait vagy nyögését hallani, tanúja lenni, amint a haláltusáját vívó az utolsó leheletével az anyját vagy a kedvesét hívja, a hörgések közepette a legkülönbözőbb nyelveken Isten nevét emlegeti. Az ágyúzások fülsüketítő lármája, a szuronyharc, de még annak a tudata, hogy bármelyik percben meghalhatok, sem tűnik annyira borzalmasnak.

Az eddigi harcokban több ezer katonánk halt hősi halált. Mindenfelé holttestek. El sem tudja képzelni, milyen nehéz és lehangoló a hullabűz. Van, hogy alig kapunk levegőt. Bármennyire igyekszem is a helyzetemet jobbnak feltüntetni a valóságosnál, Édesanyám bizonyára érzi, milyen boldogtalan vagyok. Mi értelme volna eltitkolnom Ön elől, hogy néha szégyellem magam azért, mert még élek. Bevallom, előfordult, hogy irigyeltem az elesetteket, mivel ők már megszabadultak, és szerettem volna a helyükben lenni.

De hiszen kegyetlenség drága Édesanyámat ilyen elkeseredett sorokkal kínozni. Vagy a szívem fölé teszem ezt is a többi el nem küldött levél mellé, vagy ennél megnyugtatóbb dolgokról írok. Mert van néhány levél már, amelyeket nem küldtem el Önnek. Olyanok, amelyekben kendőzetlenül írtam az itteni viszonyokról. Most azonban egy áldott hírt oszthatok meg Önnel! Valószínűleg Isztambulban már hallott róla, de hadd számoljak be róla én is. A çanakkalei front lelelkesítőbb híre a 19. hadosztály parancsnokára, Mustafa Kemal ezredesre vonatkozik. Különösen közel érzem őt magamhoz, mivel még Thesszalikiből családi barátja Szkopjei İskendernek. Kemal Bey hősiességéről különböző történeteket mesélnek, a neve itt máris legendássá vált. De mindennél fontosabb, hogy az anafartalari parancsnoknak kinevezett Mustafa Kemal az ellenség által heves offenzívával

elfoglalt Conkbayırınál pokoli harcok árán sikerre vitte az összecsapást. Az ellentámadás során ostorral a kezében a csapatok előtt haladó parancsnokot tudása, eszessége, határozottsága és bátorsága okán máris az igazi hadvezér példájaként emlegetik. Miután a sivatagi hőség és a kedvezőtlen körülmények közepette folytatott harcokban sok ezer katonát veszítettünk, és sorban vereségeket szenvedtünk a Balkánon, Palesztinában és a Kaukázusban is, a Mustafa Kemal Bey alakja köré szövődő legendák és az ő vezetése mellett elért győzelmek írt hoztak sebeinkre. Az északi fronton elért sikereink – ahogy a kedvező hírek máris mutatják – jótékonyan hatottak a déli fronton küzdő katonák harci kedvére is.

Nekem még nem volt szerencsém találkozni Mustafa Kemal Beyjel, de akik látták, azt mondják, hogy jóképű, pengeéles tekintete pedig egyenesen lenyűgöző. A háborúban persze könnyen esnek az emberek túlzásokba, de annyi bizonyos, hogy Szkopjei İskender már hónapokkal ezelőtt beszélt nekem e kiváló parancsnok – bátyjainak régi, theszaloniki barátja – átható tekintetéről.

A çanakkalei tisztek között legújabbán terjedő legenda arról szól, hogy az elmúlt éjjel a zsebében óralánccal viselt óra mentette meg Mustafa Kemal ezredes életét. Nem tudom, hogy valóban igaz-e, hogy a zsebóra akadályozta meg, hogy a srapnel a szívébe hatoljon, de ha ez a máris legendássá váló esemény igaz, akkor valóban Allah küldte a török népnek, hogy a méltóságunkat semmivé tevő tehetségtelen és önző vezetőktől megszabadítson bennünket. Országunk földje, levegője és vize van olyan áldott, Édesanyám, hogy erős karakterű és hozzáértő vezetőket teremjen. Ami Mustafa Kemal ezredes csodálatos órahistóriáját illeti, abszolút nem számít, hogy igaz-e vagy sem. A történet betöltötte történelmi feladatát. A többi a jövő történészeire tartozik.

Itt nem könnyű friss napilapokhoz jutni. Amikor azt láttam, hogy a tisztek egy nem túl régi Tasvir-i Efkâr számmal a kezükben nevetgélnek, odamentem, hogy megtudjam, min derülnek annyira. Az állandó fejfájás és fáradtság miatt nem vagyok abban biztos, hogy jól értettem, de mintha Hamilton pasa, az angol tábornok azt mondta volna Mustafa Kemalról, hogy nagyobb baj nemigen érheti őket, mint ő. Márpedig, ha így beismeri a vereséget, csöndben vissza is vonulhat. Remélem, hogy ez a vágyunk mielőbb teljesül: nem lesz több hősi halott, és nem ömlik több ellenséges vér sem.

Az ellenségről jut eszembe: a legutóbbi offenzíva alkalmából több olyan hadifoglyot ejtettünk, akik egészen a lövészárkaink közelébe jutottak, de sebeik miatt nem tudtak elmenekülni. Ma reggel találkoztam egy piros arcú, szempilla nélküli angol fiatalal, akire a járőrünk bukkant rá. Bekötözték a sebé, és hátra akarták küldeni az ezred hadiszállására, ő azonban egyre ismételtetett valamit, de senki sem értette. Hüseyin, a tisztiszolgám hozta elém: „Parancsnok úr, te biztosan megérted, mit mond. Valami baja van ennek a szegény gyaurnak.”

Néztem a körülbelül velem egykorú, vörös hajú, rettegő katonát. Angolul ugyan nem tudok olyan jól, mint franciául, perzsául, arabul vagy németül, de Anyácskám emlékezhet, három éve képes voltam egy kis társalgásra azzal az amerikai íróval, akivel Párizsban találkoztunk. „Vat iz jor néim, szoldzsör?” – kérdeztem a nevét. Elsápadt. Nem válaszolt. „Johnny?” – kérdeztem, hogy megnyugodjon. Még sápadtabb lett. „Ne félj. A foglyunk vagy. Nem bántunk” – mondtam, és leültettem, hogy megnyugodjon. „Szit daun plíz.” Figyelmesen, de még mindig félve nézett rám. „Harc közben félhetsz a törököktől, de a foglyokkal és a szenvedőkkel mi jó bánunk” – mondtam. „Szam vator” – egy kis vizet, nyögte erre. A szerencsétlen órák óta vízért könyörgött. Hozattam egy pohár vizet. Azt akarta, hogy előbb én igyak belőle, csak aztán ivott, majd azt mondta: „Mor plíz!” Erre egy kulacs vizet hozattam neki. Néztem, miközben ivott. Ha nem volna ilyen piros arcú, mi különböztetné meg a mieinktől? Furcsa dolog a háborúzás, nem engedi, hogy megismerjük egymást. A fogoly azt magyarázta, hogy ő nem angol, hanem ír. Én azt hittem, hogy ausztráliai. Étellel kínáltam, de nem kért, csak aludni akart. Három óra alvást engedélyeztem neki, tovább nem tarthattam az arcvonalban. Felébresztettem. Örült, hogy pihenhetett. Rám mosolygott, majd katonásan tisztelgett. Viszonoztam. A katonák kíséretében hátraküldtem. Egyszerre csak megfordult, és futni kezdett felém. A katonák azt hitték, hogy rám akar támadni, de egy fényképet húzott elő a zsebéből. „Máj fianse” – mutatta. Vékony, szőke lány volt. Bólintottam. „Tenk yu, szőr” – mondta. Mosolyogtam, de közben az jutott fájón az eszembe, hogy nincs képem Szkopjei Iskenderről.

Miközben hátrafelé vitték az ír foglyot, golyók füttyültek körülötte. Nem tudom, a tudatában volt-e annak, hogy a saját bajtársai miatt került életveszélybe.

Szalad az idő, Édesanyám, a Nap már magasan jár, és bármelyik pillanatban előfordulhat, hogy abba kell hagynom az írást. Bármennyit fecsegek is összevisz-sza, bárhogy kerülgetem is, végül csak be kell számolnom a szörnyű tragédiáról. A szívem olyan mély sebet kapott, amelyre nincs orvosság, egy részem most már örökre hiányozni fog. Nem is akartam megírni, de kivel oszthatnám meg a fájdalmamat Édesanyámon kívül?

Hogyan mondjam el? Milyen szavak írhatnák le a veszteséget? A palesztinai Csatorna-menti fronttól egészen tegnap hajnalig minden örömben és bánatomban osztozó, rám mindig vigyázó parancsok, a jóképű férfi, akit a feljebbvalói és a katonái éppen úgy szerettek, mint én, akinek a nevét a halállal kapcsolatosan képtelen vagyok leírni. Az a drága ember... Örjítő, hogy ezt kell mondanom: a tegnapi hősi halottak között ott volt Szkopjei Iskender is. Próbálok elfogadni, de nem tudom. Hogyan lehetne szavakba önteni azt a hatalmas ürt, amelyet maga után hagyott? Hogyan lehet múlt időben beszélni arról, akit tegnap még a karjaimban tartottam? Eddigi tapasztalataim mit sem érnek. Soha nem tapasztalt lelki bénaságba estem. Tehetetlen és vigasztalan vagyok. A çanakkalei csalogányok mind hallgatnak. Az a dal, amelyet százszor is elénekeltettem a katonáimmal, az az ismert dal, amely mindig is megérintette a szívemet, az a dal fejezi ki a legjobban a bánatomat: a çanakkalei induló, mindannyiunk érzéseinek tolmácsolója, amely még Dede Efendi vagy Chopin zenéjénél is jobban megfog. Ha nem ismerné, hadd mondjam el Anyácskámnak:

*„Çanakkale tükrös vásáracsarnoka,
Jaj, mennem kell a csatába,
Ó, jaj, ifjúságom!
Çanakkaléban, jaj, meglöttek,
Elevenen a sírba tettek,
Ó, jaj, ifjúságom, ó, jaj!...”*

Lelkem fele, bátyám, mesterem, vértestvérem, szívem, jaj, az a derék ember... A karomban tartottam... Ó, a nagyszerű katona, a szívbeli barát még végső lehetőségével is szembeállt a halállal, esze és szíve fényével még akkor is szinte világított... Ó, drága barátom, hogy hagyhattál itt engem? Ép eszem, akár egy maroknyi felhő, kiszáll belőlem, teszem lázban ég, Anyácskám, mert nem tudom elfogadni, hogy Szkopjei nincs többé!

Miután meghalt, annyit sírtam ott, a harctéren, hogy a végén nem maradt több könnyem. Hüseyin, akinek eddig soha semmit nem kellett kétszer mondanom, egy ideig velem sírt, de a végén ő szólt rám: „Elég legyen, parancsnok úr, még tönkre teszi magát!” Könnyem nincs több, már a fájdalmat sem érzem. Bár veszíteném el az öntudatomat, bár tudnék aludni, bár tudnék felejteni... De a tudatom a saját ellenségemmé vált, el akar pusztítani. Érti ezt, Édesanyám? Mit gondol, megőrültem? Miközben ezeket írom, szinte látom, hogy itt áll előttem a tudatom, és gúnyosan néz rám. A foglya lettem. Ez a háború, a mindent elborító emberi vér lepusztít engem. És nincs többé Szkopjei Ískender, aki így vigasztalt: „Leszünk mi még boldogok, fiú!”

Nem voltam mellette az anafartalari fronton, amikor súlyosan megsebesült. Tisztiszolgája, mint az örült, úgy futott hozzám a hírral. Nem emlékszem, hogy kerültem oda, a tűzvonalba, de mire odaértem, már hátrahúzták a fedezék mögé, és a földre fektették. A fejét az ölembe vettem. Miközben véres szőke haját simogattam, könnyeim az arcára folytak. Erre kinyitotta a szemét. Egykor ragyogó kék szeme elveszítette a fényét. Megismert. Látni valóan nehezére esett, de rám mosolygott. Barátság, szeretet és bizalom volt a tekintetében. Mindketten tudtuk, hogy meg fog halni. Haldoklott, és én semmit sem tudtam tenni. Akkora fájdalom ez, amelyet még az ellenségemnek sem kívánok.

Én ostoba módon csak sírtam, ő meg utolsó erejét összeszedve megmozdította ajkait: „Ali Osman, testvérem... nem hiába ontjuk a vérünket, fiú!” Nekem kellett volna erősnek lennem és vigasztalnom, de sajnos csak sírtam, még ő, a haldokló vigasztalt engem. „Nem vagy te katonának való, testvérem, a tudomány, a gondolkodás, a művészet való neked. Szalonokban, iskolákban és konferenciákon kell beszélned idegen nyelveken és a mi szép török nyelvünkön, ezzel fogod majd az ország kultúráját szolgálni! – mondogatta. – A végső győzelem után nagy szükségünk lesz majd a hozzád hasonló, értelmes, művelt és a szónoklathoz értő fiatalokra. Az ilyenek nem katonának valók.” Együtt neveltünk. Igaza volt. Soha nem voltam képes olyan határozottan dönteni az élet-halál kérdésekben a fronton, mint ő. Megint neki volt igaza: a harctéren, utolsó lélegzetével is neki kellett engem bátorítania. Úgy éreztem, mintha másodszer veszítettem volna el megboldogult apámat, mintha

soha nem volt bátyámat, távoli titkos kedvesemet, egész ifjúságomat búcsúztattam volna. „Maradj életben, és az ország szabad és boldog napjaiban emlékezz vissza rám!” – szorította meg utolsó erejével a karomat, aztán lehunyta a szemét. „Ne, testvérem, ne menj el, ne hagyjál itt! Ne tedd ezt velem, Szkopjei!” – könyörögtem. Alig hallhatóan válaszolt. „Az ész az Isten legnagyobb adománya. Ha volna az ész vallásánál erősebb vallás, azt adta volna az ész helyett... Az országnak észre van szüksége... Az ész...” Ezek voltak az utolsó szavai, de még egyszer kinyitotta a szemét, és rám mosolygott. Esküszöm, mosolygott, Édesanyám. Esküszöm mindenre, ami szent, hogy rám mosolygott, úgy ment el. Magamra hagyott Anafartalarban, és elszállt a Paradicsomba, itt hagyta pompás testét vérbe fagyva, s ő maga elment. Elment végleg.

Tisztiszolgám könnyes szemmel imádkozott mellettem. „Hallottad, Hüseyin, hogyan végrendelkezett?” Hüseyin szipogva nézett rám. „Biz’ Isten, semmit sem hallottam, parancsnok úr!” Hogy lehet az? Egymás mellett voltunk, neki is hallania kellett. „Ískender parancsnok elmondta az igazhitűek hitvallását, mást én nem hallottam. Allah nyugtassa békében, és segítsen meg bennünket!”

Szkopjei hívő ember volt, de nem volt vallásos. „Allah vallása az ész, különben miért tette volna a fejünkbe ezt a sátánt?” – mondogatta gyakran. Szerintem ezt hallotta a tisztiszolgám, csak megjed. Egy nap majd megérti, és akkor nem fog félni a saját esztől. Akkor lesz az ész a mindannyiunkat megvilágosító fény forrása. Vigyázz az elmémre, Allah, az az egyetlen reményem, és ezt hagyta rám végrendeletileg Szkopjei!

Drága Anyám, kedves öcsém, én nem félek a haláltól. Esküszöm, hogy nem félek. Szkopjei halála után végképp nem tud megrémisztetni. Hogy ez jó vagy rossz jel, azt nem tudom. Egyet tudok: hogy ezt a levelet sem küldöm el. Nem tudom elküldeni ezt a vér- és könnyáztatta levelet. Itt fog maradni velem a fronton, a szívem fölött. Egy rövidebb, reménykedő levelet írok helyette, és mindjárt postára is adom.

Ma kezdődik a ramadán áldott ünnepe. Boldog ünnepeket kívánok, csókolom a kezét, és ölelem Salihot:

*fia,
Ali Osman hadnagy*